

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΡΑΠΟΣΤΟΛΗΣ

Η ζωή
σαν τιμολόγιο

ΕΠΙΚΑΙΡΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

ΜΕΛΕΤΕΣ – ΔΟΚΙΜΙΑ

Η καταναλωτική συμπεριφορά στην ελληνική κοινωνία, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών 1983.

Μορφές της κοινωνικής δράσης, Θεμέλιο 1984.

Η αδιαχώρητη κοινωνία – Ένας διάλογος της κοινωνιολογίας με τη λογοτεχνία, Πολύτυπον 1984.

Συμβίωση και Επικοινωνία στην Ελλάδα, Γνώση 1987, Αλεξάνδρεια 1999.

Στις ρίζες της κοινωνικής εμπειρίας, Γνώση 1987.

Ήπιος Λόγος, Πλέθρον 1989.

Προς το παρόν – Κείμενα για τα σύγχρονα ήθη, Πλέθρον 1990.

Ο πειρασμός του Ηρόστρατου – Περί ηθών και αισθημάτων, Αλεξάνδρεια 1999.

Τα Ενάντια – Η τέχνη της παραμυθίας, Αλεξάνδρεια 2002.

Διχασμός και εξιλέωση – Περί πολιτικής ηθικής των Ελλήνων, Εκδόσεις Πατάκη 2010.

Η εποχή της όρεξης – Ακολουθώντας τα ίχνη του Ύδω, Εκδόσεις Πατάκη 2012.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Χειροποίητη πόλη – Η Αθήνα ανάμεσα στο ναι και το όχι, Αλεξάνδρεια 1995.

Πρώτο άγγιγμα, Νέα Σύνορα 1998.

Ο εαυτός δίχως πυξίδα – Ταξιδεύοντας, Αλεξάνδρεια 1999.

Ψυχές με στόμα, Μεταίχμιο 2003.

Χορεύοντας μόνη της, Εκδόσεις Πατάκη 2004.

Το χάρισμα, Εκδόσεις Πατάκη 2008.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΡΑΠΟΣΤΟΛΗΣ

Η ΖΩΗ ΣΑΝ ΤΙΜΟΛΟΓΙΟ
ΕΠΙΚΑΙΡΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Στην αδελφή μου Μαρία

Εκδόσεις Πατάκη – Κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες
Βασίλης Καραποστόλης, *Η ζωή σαν τιμολόγιο: Επίκαιρα κείμενα*
Διορθώσεις: Ευαγγελία Δάλκου
Σελιδοποίηση: «ΦΑΣΜΑ» Αφοι Καπένη Κ. & Α. Ο.Ε.
Φιλμ, μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση
Copyright © Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)
και Βασίλης Καραποστόλης, 2014
Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2014
Κ.Ε.Τ. 9457 Κ.Ε.Π. 887/14
ISBN 978-960-16-6083-7

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ 38 (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ), 10437 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 10678 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), Τ.Θ. 1213, 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,
ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

***Κ**ΑΤΑ ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ είκοσι πέντε χρόνια –διάστημα στο οποίο γράφτηκαν αυτά τα κείμενα– το ερώτημα «ποιος είμαι;» ή «τι αξίζω;» άρχισε να δέχεται στη χώρα μας μια απάντηση βίαιη και χωρίς περιστροφές. Η αξία ενός ατόμου, είπαν τα γεγονότα, είναι ένα μέγεθος απτό και μετρήσιμο, δεν ορίζεται από τον χαρακτήρα ή τη συμπεριφορά, δεν έχει σχέση με θέλητρα ή με κουσούρια. Χρειάζεται ένας δείκτης πιο ακριβής· ανοίξτε το πορτοφόλι σας και θα τον δείτε.*

Σε άλλες χώρες αυτή η μεταβολή είχε την αφετηρία της πολύ πιο πίσω στον χρόνο, και ο ρυθμός της –πιο αργός και πιο σταθερός– είχε δώσει στα άτομα τα περιθώρια να προσαρμοσθούν σ' αυτό που έμοιαζε να είναι μια συνθήκη αναπότρεπτη. Στα μέρη του Βορρά οι άνθρωποι έμαθαν πιο εύκολα να σκέπτονται αφηρημένα, να διακρίνουν πίσω από τα πρόσωπα των ομοίων τους κάτι που δεν είχε σχέση με φευγαλέες λάμψεις στα μάτια, με αλλαγές στον τόνο της φω-

νής, με τη θερμοκρασία του αίματος που βάφει από χαρά, θυμό ή ζήλια τα μάγουλα. Έβλεπαν πίσω από τη ζεστή, σάρκινη ύπαρξη να προβάλλει το μεταλλικό ή χάρτινο ισοδύναμό της: ήταν το χρήμα, ήταν η ποσότητα που έλεγε στο άτομο να μη χάνεται μέσα στις ποιότητες και να φροντίζει να κάνει σωστούς και έγκαιρους υπολογισμούς για συγκεκριμένα πράγματα. Η διαδικασία αυτή κράτησε αιώνες. Στη διάρκειά της το χρήμα, από ρυθμιστής των ανταλλαγών που ήταν αρχικά, έγινε στη συνέχεια μέσο ενοποίησης του υλικού κόσμου, για να φθάσει στο τέλος να απαιτήσει και από την ψυχή να δουλεύει με τα συν και τα πλην σαν καλός λογιστής.

Στις χώρες όμως τις πλημμυρισμένες στο φως πώς να τηρηθεί κάτι τέτοιο; Πώς θα απαγκιστρωνόταν κανείς απ' όσα αναβλύζουν και πάλλονται μπρος του την κάθε στιγμή; Η ζωή εδώ είναι τόσο ξέχειλη από εκφράσεις, τόσο πλούσια σε εκδηλώσεις, ώστε το να πρέπει το άτομο να κάνει την περίληψή της και μάλιστα να τη μεταφράσει σε κάποιον αριθμό φάνταζε σαν ένας καταναγκασμός που θα κατέληγε σε ακρωτηριασμό. Κι όμως, παρά τις αντιστάσεις, αυτό άρχισε να συμβαίνει. Ο άνθρωπος του Νότου πήρε κι αυτός τον δρόμο των υπολογισμών. Το ίδιο βέβαια ισχύει και στον τόπο μας, όπου άλλωστε από πολύ παλιά δεν ήταν καθόλου άγνωστη η υποχρέωση των γηγενών να προφυλάσσουν την όποια περιουσία τους, μαζεμένη σπυρί σπυρί, απέναντι σε κινδύνους που πάντα ελλόχευαν. Άλλο πράγμα όμως να σταθμίζεις καταστάσεις για να μη σε

ξαφνιάζουν τα δυσάρεστα και άλλο να κλείνεις όλες τις μέρες σου σε νούμερα. Ήταν ανυπόφορη αυτή η επιταγή για τον μεσογειακό και ειδικότερα τον ελληνικό άνθρωπο. Γι' αυτό και προσπάθησε να υπακούσει εν μέρει μόνο: ήθελε και να εκφράζεται ανεμπόδιστα και να κρατάει σημειώσεις για έσοδα και έξοδα, όποτε το θυμόταν. Ανέφικτη μια τέτοια εξισορρόπηση. Όταν κάποιος συνηθίζει να χειρονομεί, όταν συνηθίζει να φωνάζει αντί να ψιθυρίζει, όταν θέλει να τον «αγαπούν», αντί απλώς να τον «στηρίζουν» (πράξη στην οποία θα ακούονταν οι βόρειοι, για να θυμηθούμε τον Ρουσσώ), τότε μοιραία παραδίδεται ολόκληρος και αναλύσκειται μέσα στις σχέσεις του με τους άλλους, και ό,τι προκύπτει κατόπιν είναι αδύνατον να προβλεφθεί. Ένα από τα δύο λοιπόν απομένει: ή θα ζούμε ή θα λογαριάζουμε συνεχώς με τι θα ζήσουμε· πρέπει να αποφασίσουμε.

Στα κείμενα που συγκεντρώθηκαν εδώ προσπάθησα να παρουσιάσω επιγραμματικά τους όρους αυτών των διλημμάτων καθώς και την ένταση της ανάγκης που έχουν όσοι νιώθουν ακόμη μάχιμοι να βγάλουν τη θηλιά που περάστηκε στον λαιμό τους – με τη δική τους συναίνεση ως ένα βαθμό. Το αίσθημα του πνιγμού είχε κιόλας εμφανισθεί προτού έλθει ο κλονισμός των τελευταίων ετών και τα ταμεία αδειάσουν απότομα. Ήταν μια πενία πριν την πενία, ένα μυρμήγκιασμα αεργίας πριν την ανεργία, μια ανία που έτρωγε σαν το σαράκι τις τέρψεις. Μερικές φορές κάποιιοι ήθελαν την απόλαυσή τους να τη μοιραστούν σ' ένα τραπέζι στρωμένο για φίλους, μα τελικά από φόβο προτιμούσαν να

την κρατήσουν κρυφή και να την ξεκοκαλίσουν μόνοι τους, όπως θα 'καναν και τα σκυλιά τους. Το ερώτημα είναι εάν αυτό θα γίνει ο κανόνας του μέλλοντος. Ή εάν, αντιθέτως, μέσα απ' τις ίδιες τις δυσκολίες που θα παρουσιάζονται, θα ξεπηδήσει η επιθυμία για μια γιορτή αντιπερισπασμού, έστω και με μέσα λιτά. Γιατί θα φαίνεται σαν διεστραμμένο χαράμισμα τη ζωή που μας δόθηκε δωρεάν να την πετσοκόβουμε σε κομματάκια, που ασταμάτητα θα τα πουλάμε και θα τα αγοράζουμε, κλέβοντας μάλιστα στο ζύγι ο ένας τον άλλο.

Βασίλης Καραποστόλης

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΙΚΑΝΟΙ ΝΑ ΕΛΠΙΖΟΥΝ (2010-2014)

Η δειλή μας πλευρά και η άλλη

ΣΕ ΕΠΟΧΕΣ ΟΠΩΣ ΑΥΤΗ που ζούμε εκτινάσσονται μέσα από την απογοήτευση μερικές ασυγκράτητες προσδοκίες. Οι άνθρωποι εύχονται κρυφά να εμφανισθεί «κάτι» ή «κάποιος» για να τους απαλλάξει απ' τα βάσανα. Όμως υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στο «κάτι» και στο «κάποιος». Το πρώτο παραπέμπει είτε στην τύχη είτε σε κάποιον ανενεργό μέχρι τότε μηχανισμό του κόσμου ο οποίος θα μπει ξαφνικά σε κίνηση και θα διορθώσει τα πράγματα. Η δεύτερη περίπτωση είναι πιο περίπλοκη. Ποιος μπορεί να είναι αυτός ο «κάποιος» που θα ερχόταν να θέσει τέλος στις αγωνίες μας; Οι προηγούμενοι αιώνες έχουν δώσει την απάντησή τους: ο σωτήρας είναι είτε ο Θεός είτε ο ίδιος ο άνθρωπος. Υπήρξαν εποχές που λάτρεψαν τη δύναμη του Θεού. Υπήρξαν άλλες που λάτρεψαν τη δύναμη του ανθρώπου. Κι ύστερα ήρθε μια άλλη εποχή, η δική μας, κατά την οποία έσβησαν και οι δυο λατρείες, επειδή

το να είναι κανείς λάτρης φάνηκε πως από μόνο του υποτιμούσε τη νοημοσύνη των ανθρώπων.

Έπειτα απ' αυτό θα νόμιζε κανείς ότι, καθώς γκρεμίζονταν τα βάθρα των θεών και των ειδώλων, θα εγείρόταν στη θέση τους ένα άλλο βάθρο πάνω στο οποίο θα στεκόταν υπερήφανος και αγέρωχος ο νους. Πλην όμως, είδαμε ότι αυτός ο νους ομολόγησε την αδυναμία του. Δεν μπόρεσε να εξηγήσει πειστικά γιατί, ενώ η λογική βάζει τα πάντα σε τάξη, το τελικό αποτέλεσμα είναι η τάξη κάθε τόσο να ανατρέπεται, και μάλιστα συχνά κατά έναν τρόπο που χλευάζει τις έννοιες του συλλογισμού, του συμπεράσματος, του σχεδιασμού. Κανείς δεν μπορεί πραγματικά να προβλέψει τίποτε. Τότε λοιπόν τι μένει; Ο νους παραιτείται, το σώμα ολόκληρο μουδιάζει. Μια μικρή ακόμα ελπίδα τρεμοπαίζει ίσως στην καρδιά. Επομένως εκεί, στην καρδιά, θα 'πρεπε να στραφεί η προσοχή μας.

Αλλά καρδιά, με όλη τη σημασία της λέξης, σημαίνει δυνατοί παλμοί, άνοιγμα, θάρρος, και δεν είναι πολλοί σήμερα εκείνοι που θα παραδέχονταν ότι αυτές οι ιδιότητες υπάρχουν μέσα στο στήθος κάποιων που κυκλοφορούν τριγύρω τους. Ποιος θα τολμούσε να πει πως επιζούν ακόμη ηρωικές υπάρξεις από τις οποίες ο ίδιος, δυστυχώς, εξαιρείται; Μάλλον αδύνατη μια τέτοια αντιπαραβολή. Γιατί είναι τόσο βαθιά η δυσπιστία απέναντι σε κάθε μορφή γενναιότητας, ώστε να φαίνεται σχεδόν πλεονεκτικό να ζει κανείς σήμερα προφυλαγμένος απ' όλα, μη διακινδυνεύοντας τίποτα, έχοντας πεισθεί πως όποιοι αψηφούν τους κινδύνους δεν

είναι παρά κοκοράκια, προγραμμαμένα από τη μοίρα του κόσμου. Οι αλεπούδες είναι γραφτό να καταβροχθίζουν τα κοκόρια. Οπότε θεωρείται φρόνιμο να μένει κανείς στο σπίτι του, στο κοτέτσι του, και να μαθαίνει τις ειδήσεις που φτιάχνονται στις αλεπουδοφωλιές για να διαδοθούν παντού.

Ο έγκλειστος άνθρωπος σήμερα είναι αιχμάλωτος στην ίδια του την αντίφαση. Από τη μια φοβάται και από την άλλη δυσπιστεί. Φοβάται πως, αν δεν αντιδράσουν μερικοί στα αρπακτικά που τον απειλούν, θα υποστεί ακόμη χειρότερα, και τα λίγα που έχει κερδίσει θα χάνονται μέρα με την ημέρα. Από την άλλη αρνείται να πιστέψει πως κάποιιοι άλλοι θα ήταν ικανοί να πάρουν τις αναγκαίες αποφάσεις που θα τον έκαναν να τους ζηλέψει ή να τους θαυμάσει. Μη μπορώντας οι κατώτεροι να είναι ανώτεροι θέλουν τουλάχιστον οι ανώτεροι να είναι κατώτεροι. Η μικροψυχία τα θέλει όλα: και να είναι η ίδια αναλλοίωτη και να μην υπάρχει το αντίθετό της.

Παρ' όλα αυτά, η αγωνία παραμένει. Όταν τα προβλήματα πιέζουν, ξεμυτάει αναπόφευκτα αυτή η προσμονή που για τη δειλή συνείδηση είναι παράλογη: να εμφανισθεί μέσα από τις πράξεις ορισμένων μια θέληση τόσο ριζικά διαφορετική που να μας θεραπεύσει από τη δυσπιστία μας. Μια θέληση που θα αποκαθιστούσε την εμπιστοσύνη μας σε κάποιες αξίες που δεν θα υποχωρούσαν με τις πρώτες απειλές. Κι αν αυτή τη θέληση δυσκολευόμαστε σήμερα να τη χαρακτηρίσουμε ηρωική (γιατί η λέξη μάς φαίνεται υπέροχη),

ας την ονομάσουμε όπως αλλιώς θέλουμε: θαρρετή, τολμηρή, αταλάντευτη. Αρκεί να διασωθεί μέσα μας η ιδέα ότι είναι δυνατόν ένας άνθρωπος να ξεπεράσει το όριο που επιδιώκουν κάποιοι εποπτεύοντες να του βάλουν για να τον κρατήσουν σε μια κατάσταση όπου η μαλθακότητα φέρνει μαλθακότητα, μέχρι να έρθει στο τέλος η αηδία για τον ίδιο του τον εαυτό. Και η αηδία αυτή, για να μη φανερωθεί, ξεσπάει συνήθως εναντίον κάποιων άλλων που φαίνονται πιο σφριγηλοί. Ένας αηδιασμένος άνθρωπος ούτε να διαμαρτυρηθεί μπορεί, ούτε να πολεμήσει, ούτε καν να οργιστεί. Μπορεί, όμως, μ' έναν τρόπο να μισήσει, αν και στο μίσος του θα διατηρείται το ίχνος της αδυναμίας.

Εδώ είναι που φθάνουμε στο αγκαθωτό πλέγμα της μνησικακίας. Όποιος δυσπιστεί για τα πάντα ίσως ακόμη να μην είναι δηλητηριασμένος από τη μνησικακία (εναντίον παντός πιθανώς καλύτερού του), ειδικά εκείνος όμως που απορρίπτει κατηγορηματικά κάθε σκέψη ότι υπάρχουν άτομα με θάρρος, ικανά να επιμείνουν σε κάποιες αρχές ή ακόμη και σε κάποια βαθιά συναισθήματα, αυτός έχει σίγουρα τοξινωθεί από ένα μείγμα ανημπόριας και φθόνου.

Θα αφήσουμε λοιπόν αυτό το οξύ να διαρρεύσει παντού; Ήδη το νιώθουμε να περνάει μέσα από τις φλέβες του κοινωνικού οργανισμού μας. Διαπιστώνεται μια κακή λειτουργία του ήπατος, και η καρδιά (αυτή που ακόμη και στα τραγούδια δεν μνημονεύεται πια και πολύ) το πληρώνει πρώτη. Θα πάψει να χτυπάει εάν δεν καθαρίσει το αίμα, και το αίμα καθαρίζει καλύτε-

ρα όταν το ζητήσει ο εγκέφαλος. Ας το ζητήσει λοιπόν. Είναι δύσκολο, το είπαμε. Από τη στιγμή που κλονίστηκε η εμπιστοσύνη στον νου, έχουν πάψει να λειτουργούν και τα όργανα που δίνουν εντολές. Άλλη διέξοδος, όμως, δεν υπάρχει. Πρέπει να προσπαθήσουμε να θελήσουμε. Πρέπει να θελήσουμε να πιστέψουμε. Πρέπει να πιστέψουμε στα ίδια τα μάτια μας, αφού το να δούμε με τον νου μοιάζει αδύνατο.

Τι βλέπουμε λοιπόν; Την ποικιλία του κόσμου, τις διαφορές και τις ομοιότητες των ανθρώπων. Εδώ κι εκεί, μέσα στη γενική λιποψυχία, δεν ξεπετάγονται και μερικοί, ελάχιστοι έστω, που με τις πράξεις τους αναταράζουν το τέλμα; Τα βάζουν με τους πιο ισχυρούς, επιμένουν, ορθώνουν το ανάστημά τους, δεν καταπίνουν τις προσβολές, ούτε και τις φτύνουν στο πρόσωπο των διπλανών τους που δεν φταίνε, μόνο και μόνο για να μετακυλίσουν πάνω τους την ντροπή. Αν κρατήσουμε ανοιχτά τα μάτια σ' αυτά τα φαινόμενα, τότε θα μείνει χώρος και για μεγαλύτερης εμβέλειας κατορθώματα. Πιθανόν να εμφανισθούν κάποιοι ακόμη πιο επίμονοι, ακόμη πιο αποφασισμένοι. Θα είναι καλύτεροί μας, και εμείς θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι χάρη σ' αυτούς η δειλή μας πλευρά θα δώσει τόπο σε μιαν άλλη λιγότερο ζαρωμένη. Άλλωστε, εάν δεν δεχτούμε πως είναι δυνατόν να έρθουν και κάποιοι πραγματικά γενναίοι, θα πρέπει να δεχτούμε να μας εξουσιάζουν κάποιοι ψευδογενναίοι. Ή το ένα θα συμβεί ή το άλλο.

Διαφορετικοί λαοί, διαφορετικές οχυρώσεις

ΟΛΟΙ ΤΟ ΒΛΕΠΟΥΝ πως τα χρόνια που έρχονται θα είναι τα χρόνια μιας θητείας σε πόνους. Με ποιον τρόπο όμως θα θητεύσουμε; Είναι άλλο πράγμα να βάζεις άρον άρον τη στολή σου και βλαστημώντας τούς πάντες (και τον εαυτό σου μαζί) να τραβάς την πορεία σου και άλλο να προχωράς με το βήμα εκείνου που νιώθει πως δεν του αφαιρέθηκαν όλα. Ποιος λοιπόν θα είναι ο βηματισμός μας;

Χωρίς αμφιβολία οι απαντήσεις που δίνουν στα βιάσανά τους διαφορετικοί λαοί αποκαλύπτουν το βάθος και τη διάρκεια των δοκιμασιών τους, αλλά και τις δυνάμεις που επιστρατεύονται για να τις αντιμετωπίσουν. Οι Ινδοί, για παράδειγμα, αμύνονται με εκείνη την απάθειά τους, που όσο κι αν τη μελέτησαν οι δυτικοί –και όσο κι αν τη μαϊμούδισαν σε διάφορα «κέντρα γιόγκας»– παρέμεινε γι' αυτούς ακατανόητη. Έβλεπαν τους βουδιστές να αποσύρονται με τον διαλογισμό τους από τον κόσμο τον γεμάτο αγκάθια και νόμιζαν ότι αποτραβιούνται σε κάποιο ησυχαστήριο χτισμένο εντός τους. Αυτό ήταν το σφάλμα των δυτικών παρατηρητών. Γιατί ο ζηλωτής της αυτοσυγκέντρωσης στην πραγματικότητα μεταφερόταν έξω από τον εαυτό του, σε ένα Όλον μέσα στο οποίο χωνευόταν η συνείδησή του. Άντεχε στις οδύνες γιατί είχε πάψει να

έχει ένα «εγώ». Ποιον να χτυπήσουν τα βέλη του κακού, αφού δεν υπήρχε εστία, δεν υπήρχε προσωπική επιφάνεια πάνω στην οποία να καρφωθούν; Η ύπαρξη διαλυόταν σε άπειρα μέρη και ο άνθρωπος έφτανε στην αταραξία με το να καταργεί τα σημεία επαφής του με τον πόνο.

Στους αντίποδες θα βρούμε τη ρώσικη στάση. Όχι μόνο δεν θωρακίζουν την ψυχή και το σώμα τους οι Ρώσοι, αλλά τα εκθέτουν σε συνεχείς τριβές και ταλαιπωρίες. Θέλουν να δουν ως πού φθάνει η δύναμη που είναι βέβαιοι πως έχουν, όταν τους επιτίθεται η πείνα κι η δίψα, όταν το ψύχος τούς κυκλώνει τόσο ολοκληρωτικά ώστε να φαίνεται ότι ο έξω παγετός μοιραία θα φέρει και την εσωτερική τους νέκρωση. Τότε ακριβώς είναι που αντιδρούν με τη μεγαλύτερη σφοδρότητα, αν τουλάχιστον δεχτούμε όσα μαρτυρούν για το πνεύμα του λαού αυτού οι μεγάλοι εξερευνητές του. Ακόμη κι ο Ντοστογιέφσκι απορούσε με το σθένος τους. Παρατηρούσε τυραννισμένους ανθρώπους γύρω του να διατηρούν στο βλέμμα τους μια κάποια αλλόκοτη θέρμη. Κάτι κρατιόταν ζεστό μέσα τους και τους εφοδίαζε μ' ένα είδος χαρούμενης καρτερίας φτιαγμένης από «εμπιστοσύνη, άγνοια κι ελπίδα».

Μοιάζει –ειδικά σήμερα– εξίσου ακατανόητο με την ινδική εξαύλωση αυτό το σλάβικο σφρίγος. Από πού αντλούν τόση δύναμη οι κακοπαθημένοι Ρώσοι; Οι ίδιες οι πράξεις τους και η ιστορία τους μας το εξηγούν. Μας δείχνουν ότι διαθέτουν μια πίστη στη ζωή τέτοια που να τους επιτρέπει να νιώθουν απευ-

θείας κληρονόμοι της. Ότι ζωντανό, ό,τι πηγαίο, ό,τι εκρηκτικό υπάρχει στο εσωτερικό της γης θεωρούν ότι κυλάει ανεμπόδιστο στις φλέβες τους, για να τους μετατρέψει σε Ανταίους, όταν χρειάζεται. Χάρη στην πεποίθησή τους ότι η γήινη ζωή συμμαχεί μαζί τους, άντεξαν πολλά οι Ρώσοι. Αλλά πήγαν ακόμη πιο πέρα από το να αποκρούουν σθεναρά τις επιδρομές της μούρας. Πιστεύοντας ότι αντλούν συνεχώς από το αρτεσιανό φρέαρ της ζωής, θέλησαν να διαπλάσουν επιπλέον κι έναν «νέο άνθρωπο». Τα δάκρυα, τον ιδρώτα και το αίμα τους να τα κάνουν λίπασμα για τη μελλοντική ανθρωπότητα. Εδώ –κι ας ξενιστούν μερικοί– θα συναντηθούν ο Τολστόι, ο Ντοστογιέφσκι, ο Γκόρκυ και ο Λένιν. Μπορεί κανείς να κρίνει όπως νομίζει αυτό το πείραμα – ένα όμως δεν δικαιούται να πει: ότι ήταν πείραμα εργαστηρίου. Αυτός ο λαός ό,τι κάνει το κάνει βάζοντας τα χέρια του στη φωτιά.

Ας πάμε τώρα σε μιαν άλλη εύφλεκτη περιοχή. Στην Ισπανία αυτό που καίει δεν είναι, όπως στη Ρωσία, η επιθυμία για την ανύψωση της ζωής, είναι η επιθυμία για τη συνάντηση με το Απόλυτο. Αυτή η έλξη κι αυτή η ένταση υπαγορεύουν στους Ισπανούς να περιφρονούν βαθύτερα την υποχρέωση να είναι προσαρμοστικοί, «ρεαλιστές». Χειρότερη ταπείνωση, εδώ, θεωρείται να μην μπορείς να διαβλέψεις κάτι το αόρατο πίσω από τα ορατά. Αυτή η ασυμβίβαστη ονειροπόληση θα αποφέρει το παραλήρημα της Αγίας Τερέζας, τις εξορμήσεις του Δον Κιχώτη, τις εξορμήσεις επίσης των θαλασσοπόρων κατακτητών, όπως και τις σκο-

τεινές δαιμονικές μορφές του Γκόγια, ή, σε εντελώς άλλη κατεύθυνση, τη μεθοδική αδιαλλαξία των Ιησουιτών. Αν όλοι αυτοί μπορούν να μη συντρίβονται από τα εμπόδια που ορθώνονται μπρος τους, είναι γιατί φαντάζονται έναν άγγελο, ή μια σαγηνευτική γυναικεία μορφή, ή και μιαν άγνωστη ήπειρο να υπάρχει πίσω απ' τα φράγματα. Συμπέρασμα. Οι Ισπανοί αντέχουν τα βάσανα επειδή παθιάζονται. Οι Ινδοί επειδή είναι απαθείς. Οι Ρώσοι επειδή πιστεύουν. Κι εμείς;

Σ' εμάς δεν υπάρχει η ικανότητα ούτε για λυτρωτική απάθεια, ούτε για ακραίο πάθος, ούτε για σταθερή πίστη. Τότε πώς καταφέραμε να μην κατακυλησούμε στην εξαθλίωση ενός λαού που θα ήταν άθυρμα των καταστάσεων; Μπορούμε να πούμε πως μας έσωσε η ασίγαστη επιθυμία για έκφραση. Υπομείναμε έως πρόσφατα όσα μας έτυχαν με την προσδοκία ότι από τα δυσάρεστα θα φτιάχναμε μια διήγηση ή ένα τραγούδι. Κάποτε οι Έλληνες «έζων δι' ένα έπαινον, κι απέθνησκον δι' ένα τραγούδι». Σήμερα είμαστε υποχρεωμένοι να μην ελπίζουμε σε επαίνους – είναι το πιο σπάνιο πράγμα. Πρέπει επίσης να ομολογήσουμε ότι το τραγούδι δεν βγαίνει πια από τα χείλη μας. Παρ' όλα αυτά, κάτι μένει. Είναι η ανάγκη να ανακοινωνούμε τα δεινά μας, να κουβεντιάζουμε με τους ομοιοπαθείς, να παρασταίνουμε με χειρονομίες αυτά που δεν λέγονται – έχουμε ακόμη κάποια δυνατότητα να είμαστε ραψωδοί της ζωής. Θα ήταν καταδίκη αν μας επέβαλλαν να παραμείνουμε σιωπηλοί και συλλογισμένοι. Όχι, αδύνατον να γίνει αυτό. Πρέπει να το

πάρουμε απόφαση: η περίσκεψη δεν είναι το ατού μας. Έχουμε μόνο την έκφραση. Άλλοι λαοί τη θεώρησαν σχεδόν σπατάλη. Για μας είναι μια πηγή δύναμης. Θα τη διατηρήσουμε;

Είμαστε ικανοί να ελπίζουμε; I

ΣΕ ΤΙ ΜΑΣ επιτρέπεται να ελπίζουμε; Όλοι αναρωτιούνται, όλοι προσπαθούν να νιώσουν μέσα τους κάτι που ξεμυτάει δύσκολα. Γιατί εδώ και καιρό το να ελπίζει κανείς θεωρήθηκε περίπου ισοδύναμο της αφέλειας. Όποιον αισθανόταν έτσι και το δήλωνε τον κοιτούσαν όπως κάποιον που είναι πρόθυμος να χάσει οποιοδήποτε ψέμα προκειμένου να συνεχίσει να ζει κουτσά στραβά. Η ελπίδα σχεδόν γελοιοποιήθηκε. Και βέβαια αυτό δεν είναι ούτε αποκλειστικά ελληνικό φαινόμενο ούτε και ενέσκηψε τους τελευταίους μήνες. Είχε αρχίσει από πολύ καιρό εκείνη η διαβρωτική διαδικασία που μέσα στους χώρους της εργασίας, της εκπαίδευσης, της διοίκησης διέσπειρε την αμφιβολία και την επιφύλαξη απέναντι σε οποιαδήποτε πεποίθηση με θετικό περιεχόμενο. Μέντορες του συρμού, αναλυτές, εμπειρογνώμονες, ακόμη και πολιτικοί, φλυαρούσαν σχετικά με το πόσο αβέβαιος είναι ο κόσμος και το πόσο βεβιασμένο θα ήταν να ρισκάρει κανείς την παραμικρή πρόβλεψη. Ήσουν δυσαρεστημένος; Μπορούσες να πικραθείς, να επιρρίψεις ευθύνες στους υπαίτιους. Όχι όμως και να θελήσεις να ζεστάνεις την καρδιά σου με κάποια βεβαιότητα, έστω υπό δοκιμήν. Η ελπίδα κρίθηκε ξεπερασμένη και επιπλέον επικίνδυνη: από τις πολύ

ζεσταμένες καρδιές φαινόταν πιθανόν να ξεπεταχθεί ένας ανεξέλεγκτος φανατισμός.

Κάθε εποχή όμως, και κάθε πολιτισμός που θέλησε πραγματικά να αφήσει τη σφραγίδα του στην πορεία του κόσμου, τίμησε αυτό το αίσθημα που το ειρωνεύεται ο σύγχρονος σκεπτικισμός. Χωρίς ελπίδα δεν θα ήταν δυνατόν οι Γάλλοι διαφωτιστές να απευθυνθούν στα πλήθη. Ελπίζοντας και πιστεύοντας (γιατί αυτά τα δυο πάνε μαζί) στην ικανότητα των πεινασμένων μαζών να σκεφτούν λογικά, έγραψαν τα πολεμικά τους κείμενα ο Ρουσσώ και ο Βολταίρος. Και με το ίδιο πνεύμα ενήργησαν στη συνέχεια οι πολιτικοί ηγέτες της επανάστασης. Ο «άπιστος», όπως συχνά τον αποκάλεσαν, 18ος αιώνας πίστεψε στον Λόγο. Όπως ο 19ος αιώνας πίστεψε στην Πρόοδο, και ο 20ός στην Παραγωγικότητα.

Έπειτα ήρθαν οι γνώριμοι ενδοιασμοί, οι αμφιταλαντεύσεις, η μόδα μιας αμφιβολίας που υποδυόταν τη «βλάσφημη συνείδηση». Το αποτέλεσμα είναι ότι αντιμετωπίζουμε σήμερα προβλήματα που μας καίνε και την ίδια στιγμή διστάζουμε να ριχτούμε στη δράση, μην τυχόν και τσουρουφλιστούμε περισσότερο. Είναι χρήσιμο σε τέτοιες περιπτώσεις να μην ξεχνάμε αυτά που προηγήθηκαν. Ας γυρίσουμε λοιπόν πίσω το βλέμμα μας στον χρόνο. Τι βλέπουμε; Βλέπουμε την αρχαία ελληνική πόλη να διακηρύσσει την πεποίθησή της ότι οι θνητοί θα μπορούσαν να γίνουν αθάνατοι μέσω των λαμπρών τους έργων, των αφιερωμένων στο μεγαλείο της πόλης. Βλέπουμε κατόπιν τη Ρωμαϊκή

Αυτοκρατορία να καυχιέται επειδή οι πολίτες δέχονται να εγκαταλείψουν την ατομικότητά τους και να γίνουν νομικά πρόσωπα. Ελπίζουν ότι αυτό θα είναι προς το συμφέρον τους και πιστεύουν ότι το συμφέρον τους είναι ικανοί να το δουν. Ανάλογη και η στάση των Βυζαντινών, παρά τις όποιες άλλες διαφορές στις αντιλήψεις. Η «σωτηρία της ψυχής» και η σωτηρία του κράτους είναι γι' αυτούς αλληλένδετες, και αποτελούν τον πυρήνα του κοινού τους βίου. Πιστεύουν και στα δύο (αν και σε διαφορετικό βαθμό). Αργότερα, παρόμοια θεμελίωση θα βρούμε στον νεοελληνικό πολιτισμό. Δεν θα πάψει η λαϊκή Μούσα να επιμένει ότι ο γηγενής είναι καμωμένος για να μην υποτάσσεται σε ξένες θελήσεις, να απαιτεί και να κερδίζει ένα περιθώριο αυτεξούσιου, άλλοτε μικρότερο και άλλοτε μεγαλύτερο. Συνεχής ο αγώνας κι ο πόθος αμείωτος.

Θα πείτε: Και λοιπόν; Με όλα τούτα δεν φθάσαμε στη σημερινή κατάσταση; Η απάντηση είναι όχι. Δεν φθάσαμε στη σημερινή κατάσταση επειδή κυριάρχησε η πίστη σε ανύπαρκτα πράγματα, αλλά επειδή παράλύσαμε από δυσπιστία. Πρώτα απ' όλα, απέναντι στον συλλογικό εαυτό μας. Η κλασική ψυχολογία το ονομάζει αυτό «αυθυποβολή της κατωτερότητας». Βαφτίζοντας αδιόρθωτα ελαττωματικό τον εαυτό του ένας λαός, ή ένα άτομο, τελικά φθάνει να φυτέψει βαθιά μέσα του το ελάττωμα και να δεχθεί ότι πραγματικά είναι αδιόρθωτος. Από την άλλη πλευρά όμως υπάρχουν και μερικά κεκτημένα ανωτερότητας που δεν μας αφήνουν να ησυχάσουμε. Σε κάποιες περιστάσεις πιο παλιά φά-

νηκε πως δεν μας έλειψαν ούτε το κουράγιο ούτε οι ικανότητες. Δεν ήταν μόνο οι πόλεμοι, ήταν και οι περίοδοι όπου το διαλυμένο εθνικό νοικοκυριό έπρεπε επειγόντως να συμμαζευτεί (μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, μετά τον Εμφύλιο). Αυτό που κρίνεται σήμερα είναι αν από εκείνα τα χρόνια φθάνει ακόμη ένας ορισμένος σφυγμός, μια κάποια υπόμνηση της συλλογικής ζωτικότητας, ή εάν τα αγγεία του εθνικού οργανισμού σκλήρυναν και το αίμα παγώνει από μέρα σε μέρα. Πρέπει να απαντήσουμε σ' αυτό. Για να απαντήσουμε όμως, πρέπει πρώτα να αφουγκραστούμε το ίδιο το σώμα μας. Όταν χτυπάει ένα νεύρο μέσα μας, όταν μια φλέβα φουσκώνει, θα πιστέψουμε άραγε ότι αυτό είναι ένα σήμα ζωής ή θα πούμε ότι πρόκειται για τους σπασμούς ενός μελλοθανάτου; Εξαρτάται από εμάς. Εξαρτάται από το εάν θέλουμε να αποδεχθούμε τις δυνατότητές μας ή εάν αρκούμαστε να θυμώνουμε, να ξεθυμαίνουμε για λίγο και να ξαναφουντώνουμε, όντας βέβαιοι ότι για τίποτα καλύτερο δεν είμαστε άξιοι.

«Όποιος δεν δημιουργεί τίποτα θεωρεί ότι τα πάντα είναι ένα τίποτα», έλεγε ο Γκαίτε. Υπάρχουν όμως και χειρότερα... Να δέχεται κάποιος ότι αν τον υποκαταστήσει ένας άλλος στην ίδια του τη ζωή θα είναι καλύτερα γι' αυτόν. «Να μας κυβερνήσουν οι Γερμανοί, αφού δεν τα καταφέρνουμε». Αυτό δεν λένε μερικοί; Και δεν είναι ακόμη πιο θλιβερό αυτοί που το λένε να είναι είκοσι χρονών;

Είμαστε ακόμη ικανοί να ελπίζουμε; II

ΣΤΟ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ μας αναρωτηθήκαμε τι σημαίνει να ελπίζει κανείς σήμερα. Είναι άραγε δυνατόν ένα τέτοιο τόλμημα; Σε άλλους καιρούς το ερώτημα θα έμοιαζε αδιανόητο, κούφιο. Ήταν κοινή η πεποίθηση ότι οι άνθρωποι είναι για να προσβλέπουν σε κάτι που δεν εξαντλείται στα δεδομένα της πραγματικότητας. Αρκεί να μην παραβασίζονται στις βλέψεις τους. Αυτό φρονούσαν οι Αρχαίοι Έλληνες, το ίδιο και οι Ρωμαίοι.

Με την Αναγέννηση, ωστόσο, επήλθε μια αλλαγή, κι αυτή είναι που μας ενδιαφέρει περισσότερο σήμερα. Μαζί με την επιθυμία να αναδείξει ο άνθρωπος ό,τι πιο γόνιμο κρύβει μέσα του, αναπτύχθηκε τότε και η επίγνωση ότι αντίκρυ του ορθώνεται μια αλλόκοτη θεότητα, που ούτε να την ελέγξει μπορεί ούτε καν να την κατανοήσει καλά. Είναι η Τύχη. Κατά την περίοδο εκείνη είναι συχνή η απεικόνιση μιας συμβολικής παράστασης που δείχνει μια γαλέρα να θαλασσοδέρνεται. Πάνω της βρίσκεται ο κυβερνήτης, κρατώντας γερά το τιμόνι. Ο δυνατός άνεμος είναι η μοίρα. Μπορεί ο άνεμος να δυναμώσει ξαφνικά ακόμη περισσότερο ή μπορεί ν' αλλάξει κατεύθυνση. Απέναντι σ' αυτά τα ενδεχόμενα το μόνο που έχει ο κυβερνήτης είναι το μυαλό και τα χέρια του. Είναι σε θέση να προσδιορίσει τον

πλου του σκάφους κάτω από τους περιορισμούς στους οποίους βρίσκεται. Σε τι ελπίζει λοιπόν; Στο ότι οι δυνάμεις που ξέρει ότι έχει δεν θα τον εγκαταλείψουν. Άρα, κατά κάποιον τρόπο γνωρίζει ότι, όπως συνέβη και άλλες φορές, τα ανακλαστικά του θα λειτουργήσουν, οι γνώσεις του θα εφαρμοσθούν, η ψυχραιμία του θα αποδώσει καρπούς.

Για να ελπίζει συνεπώς κανείς, θα πρέπει να έχει μια κάποια ιδέα για τις δυνατότητες του εαυτού του. Απλό να το λέμε αλλά δύσκολο να το πραγματώνουμε. Γιατί τον εαυτό μας πρέπει να τον παρατηρούμε «απ' έξω», να τον βλέπουμε μέσα σε όσα κάνει, για να μπορούμε να συμπεράνουμε τι φόντα διαθέτει. Κι αυτό δεν γίνεται πάντα, και δεν γίνεται σε όλους τους λαούς. Οι Αμερικανοί, πρώτα απ' όλα, είχαν παραδοσιακά την ευχέρεια να βλέπουν τον εαυτό τους μέσα από τον παραγωγικό τους ζήλο. Οι οικοδομές και τα μηχανήματα που παρήγαν τους έδιναν το μέτρο για την αξία που είχαν οι ίδιοι. Θεωρούσαν ότι αξίζουν ως κατασκευαστές της ζωής και του κόσμου, και η ελπίδα τους ήταν ότι δεν θα στερέψει ποτέ η ικανότητά τους να μετασχηματίζουν την ύλη και να γεννοβολάνε αντικείμενα.

Στη άλλη τώρα πλευρά του Ατλαντικού, οι Ευρωπαίοι πίστευαν σε μια ικανότητά τους πολύ διαφορετική απ' αυτή των Αμερικανών. Είχαν από αιώνες εξασκηθεί στην τέχνη να αναλογίζονται τι κάνουν. Επιθυμούσαν, έπρατταν, πάνω απ' όλα όμως έβαζαν τους κανόνες με τους οποίους θα έκριναν και θα διόρθωναν τις επιλογές τους. Η Ευρώπη είχε μάθει να ξανασκέ-

φτεται όσα είχε ήδη πράξει. Την είχαν διδάξει σ' αυτό ο Αριστοτέλης, ο Ντεκάρτ και ο Χιουμ, η ελληνική ακριβολογία, η γαλλική λεπτότητα, η εγγλέζικη σύνθεση.

Το πράγμα άρχισε να χαλάει όταν στον ορίζοντα εμφανίστηκε ο γερμανικός πεσιμισμός. Από τους καυστικούς αφορισμούς του Σοπενάουερ και του Νίτσε, και κυρίως από τις χειρουργικές διατυπώσεις του Χέγκελ, η ήδη ηλίκιωμένη Ευρώπη επληροφορείτο πως η χαρά της ζωής δεν είναι μια υπόθεση που την αφορά, και το καλύτερο που της μένει είναι να το πάρει απόφαση πως η Ιστορία δεν είναι τόπος για την ανθρώπινη ευτυχία. Επίσης δεν είχε νόημα να επανεξετάζει διαρκώς τα συμβαίνοντα, αφού αυτά κινούνται ανεξάρτητα από το τι αυτή πρεσβεύει ή επιθυμεί. Προς τα κάπου οδηγείται ο κόσμος (πιθανόν και προς το μηδέν), όμως εμείς δεν το ξέρουμε. Πρέπει να μας απελπίζει αυτό; Ναι, αλλά ακριβώς γι' αυτό καλούμαστε να ενεργήσουμε με τη σκληρότητα και την τυφλότητα των απελπισμένων. Η γερμανική σάλπιγγα κηρύσσει τη δράση χωρίς ελπίδα· μόνο και μόνο για να έχει εκείνος που δρα την ικανοποίηση ότι ευθυγραμμίζεται με έναν σκοτεινό, ανεξιχνίαστο νόμο που ρυθμίζει τα πάντα, μέχρι να αφήσει τα πάντα κάποια στιγμή να καταρρεύσουν και να βυθιστούν στην άβυσσο.

Κατά κάποιον τρόπο η γερμανική ψυχή μεθάει με την ιδέα ότι μη μπορώντας να ενεργήσει αλλιώς επισπεύδει το τέλος του κόσμου. Πώς να ταιριάζει λοιπόν αυτή η ορμή που δεν ξέρει να χαμογελάει με την αξίω-

ση των μεσογειακών λαών να γεύονται ανεπιφύλακτα τη ζωή; Μοιάζει πολύ δύσκολο, σχεδόν ακατόρθωτο. Το βόρειο πνεύμα περιφρονεί το νότιο και την ίδια στιγμή το ζηλεύει, και εξοργίζεται τόσο πολύ που το ζηλεύει, που θέλει να το τιμωρήσει. Και η πιο αποτελεσματική τιμωρία φαίνεται πως είναι να μεταστρέψει τη φύση του, να μετατρέψει με το ζόρι τον μεσογειακό φωνακλά σε σιωπηλό εργάτη που μοχθεί μονότονα.

Τουλάχιστον οι Αμερικανοί δείχνουν να το απολαμβάνουν που αναλώνονται στη δουλειά, ελπίζοντας στην επιτυχία. Ενώ οι Ευρωπαίοι, κάτω από την πίεση της Γερμανίας, οδηγούνται στον ίδιο δρόμο, αλλά χωρίς να πιστεύουν ότι στο τέρμα θα έρθει η ανταμοιβή. Αυτό είναι ο μεγαλύτερος παραλογισμός στην καρδιά τής πάλαι ποτέ λογικής Ευρώπης. Να της ορίζουν να πορεύεται με κλειστά τα μάτια, να περπατάει αμέτρητα χιλιόμετρα και να της ζητούν, για πρώτη φορά στην ιστορία της, αυτού του είδους την άδοξη πορεία να τη θέλει, να τη θέλει πολύ. Και να λέει και ευχαριστώ επειδή της δόθηκε κάτι που μοιάζει με σκοπό.

Πώς θα μπει η ψυχή στη μηχανή μας;

ΝΑ ΠΑΡΑΓΕΤΕ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΑ! Να παράγετε ταχύτερα! Η εντολή από τον Βορρά φέρει μέσα της όλη τη βεβαιότητα του εντολέως σχετικά με το τι είδους άνθρωποι είναι αυτοί προς τους οποίους απευθύνεται. Δείχνουν, πράγματι, ράθυμοι και φυγόπονοι οι νότιοι στα μάτια εκείνων που βιάζονται πολύ να έχουν οφέλη από την εργασία τους. Αλλά τα οφέλη που θέλουν να αποκομίσουν οι βόρειοι δεν είναι ακριβώς τα ίδια μ' εκείνα που θέλουν οι νότιοι, κι εκεί είναι το πρόβλημα.

Για τον Γερμανό και τον Ολλανδό το βασικό προσωπικό του επίτευγμα είναι το προϊόν της εργασίας του. Για τον άνθρωπο της Μεσογείου είναι η πράξη του. Θέλει περισσότερο να πράττει, παρά να παράγει. Θέλει να έχει την ικανοποίηση ότι είναι αυτός που ρυθμίζει τη σχέση του με την αδρανή ύλη, αντί να ικανοποιείται με το να υπακούει στην ύλη ώστε να μπορεί να τη δαμάσει στη συνέχεια. Βαθιές διαφορές στο πνεύμα, στις στάσεις των λαών. Αλλά σήμερα που θεωρείται ότι όλα πρέπει επειγόντως να μπου σε εύχρηστες φόρμουλες, οι διακρίσεις στα ήθη ξεχνιούνται, παραμερίζονται, εγκαταλείπονται, για να ασχοληθούν μ' αυτές οι ιστορικοί και οι φιλόσοφοι – όχι όμως και οι αγέρωχοι μηχανοδηγοί της Ευρώπης. Μέσα στην πρεμούρα της αναδιοργάνωσης οι ιθύνοντες λησμονούν να

αναρωτηθούν για τα μέσα τα οποία διαθέτουν. Ή μάλλον θεωρούν ότι όλα τα μέσα τους είναι μηχανικά. Να πατήσουν ένα κουμπί και αμέσως να γυρίσει ο τροχός. Να σηκώσουν τον μοχλό και να αρχίσει η πολυπόθητη ανάκαμψη. Ποιος όμως είναι αυτός που θα θελήσει να σηκώσει τον μοχλό;

Οι μηχανές περιμένουν, λαδώνονται, γυαλίζονται. Εκείνο το χέρι όμως που θα τις έβαζε μπροστά κι εκείνο το μυαλό που θα παρακολουθούσε τη λειτουργία τους δείχνουν μωδιασμένα. Οι άνθρωποι του Νότου στέκουν λυπημένοι και δύσπιστοι πλέον μπροστά σ' αυτά τα κατασκευάσματα τα οποία χρησιμοποίησαν για μερικές δεκαετίες, με μια προθυμία γεννημένη από τις προηγούμενες στερήσεις τους. Ζήτησαν να εργασθούν σύμφωνα με τη λογική της βιομηχανικής παραγωγής, προκειμένου να εξασφαλίσουν αυτά που τους έλειπαν. Κοπίασαν, ιδρωσαν, μπήκαν σε μια ορισμένη ρουτίνα. Η αμοιβή τους ήταν: καλύτερη τροφή, καλύτερη κατοικία, καλύτερα ρούχα. Έως εκεί όμως. Δεν θα 'θελαν να προχωρήσουν ακόμη περισσότερο και να ανταλλάσσουν την αφθονία των υλικών αγαθών με την όλο και μεγαλύτερη συμπίεση της ανεξαρτησίας τους. Το να είναι δούλος ενός ωραρίου που συνεχώς επεκτείνεται, το να κυριαρχεί ο χρόνος της εργασίας πάνω σ' έναν χρόνο που θα τον ήθελε «δικό του», αυτό ήταν μια εξέλιξη που ο νότιος δεν την περίμενε, και τελικά με τον τρόπο του την αρνήθηκε. Φυσικά, η άρνησή του δεν ήταν απολύτως συνειδητή. Πώς θα μπορούσε από τη μια να επιθυμεί να απολαμβάνει, και από την άλλη

να μη δέχεται να δουλέψει σκληρά για τις απολαύσεις του; Η λύση την οποία εφηύρε αποτελούσε μια προσπάθεια συμβιβασμού. Ήταν σαν να έλεγε μέσα του: «Να απολαμβάνω, αλλά να μη γίνω υπηρέτης της απόλαυσής μου. Να δουλεύω, αλλά να μην ξεπατώνομαι στη δουλειά».

Για τον άτεγκτο θιασώτη της παραγωγικότητας, η στάση αυτή συνδυάζει την πονηριά, την υπεκφυγή και τη φιληδονία. Πάνω απ' όλα φανερώνει την πανουργία της τεμπελιάς. Δεν είναι όμως έτσι. Δεν είναι οκνηρία το να μη θέλει κάποιος να ενεργεί με έναν ρυθμό ο οποίος του επιβάλλεται. Είναι, πράγματι, ζήτημα ρυθμού η απόδοση της εργασίας, αλλά ποιος από τους υπουργούς Οικονομικών, τους τραπεζίτες και τους συμβούλους για την περιιάλητη ανάπτυξη σκοτίζεται γι' αυτό; Λίγο περισσότερο όμως να σκεφτεί κανείς, θα μπορούσε να δει τι σαλεύει κάτω από τους αριθμούς, τους δείκτες, τα μεγέθη. Θα δει ότι για κάτι άλλο πασχίζουν κυρίως οι άνθρωποι, για κάτι που δεν είναι προς αγορά ή προς πώληση, που δεν συσκευάζεται, που δεν τυποποιείται.

Φέρτε στον νου σας τις ταινίες του Ζακ Τατί. Ο ήρωας σκοντάφτει κάθε τόσο πάνω σε μια αλυσίδα συμβάντων και πραγμάτων που γυρίζει ασταμάτητα, κι εκείνος δεν καταφέρνει να βρει τον λόγο για τον οποίο γίνεται αυτό. Γυρίζουν τα γρανάζια του κόσμου συνεχώς, χωρίς διακοπή. Αυτό που πιο πολύ εντυπωσιάζει τον ήρωα είναι ότι οι άλλοι γύρω του βρίσκουν μια παράξενη ευχαρίστηση στο να γίνονται και οι ίδιοι

γρανάζια, λες κι αυτό τους γλιτώνει από το να πρέπει να επιλέγουν και να αποφασίζουν. Ο κύριος Υλό γίνεται, έτσι, μάρτυρας της ηθελημένης μηχανοποίησης της ζωής, πράμα ριζικά αφύσικο. Διότι μηχανή ίσον επανάληψη, ενώ ζωή ίσον εναλλαγή, εξέλιξη. Μελαγχολεί ο ήρωας απ' αυτή την ελάττωση της ορμητικής πλαστικότητας, της ζωικής φοράς, όπως θα 'λεγε ο Μπερξόν, απ' αυτή την αναπηρία μες στη μονότονη δράση την οποία ο δυτικός άνθρωπος διαλέγει ώστε να έχει το κεφάλι του ήσυχο. Σε άλλα κεφάλια όμως μια τέτοια ησυχία δεν έχει κανένα νόημα.

Πάρτε, για παράδειγμα, την παλιά ελληνική κωμωδία. Εκεί ο ήρωας δεν στέκεται όπως ο κύριος Υλό, απορημένος και θλιμμένος με όσα συμβαίνουν. Δεν είναι παρατηρητής ο ντόπιος πρωταγωνιστής, βρίσκεται ολόκληρος μέσα στην αναστάτωση που επικρατεί. Ο ρυθμός των κινήσεων του Χατζηχρήστου ή του Βέγγου είναι ο ρυθμός του ανθρώπου που μπαινοβγαίνει στον ρου των πραγμάτων. Τον βλέπουμε να ανασκουμπώνεται, να πατάει γκάζι στις ενέργειές του, να στριφογυρίζει σαν σβούρα και ξαφνικά η σβούρα να σταματάει. Είναι επειδή το θέλησε αυτός. Δεν ήρθε ένας απόλυτος εξαναγκασμός απ' έξω για να τον προστάξει. Το παν λοιπόν είναι να διαφοροποιεί κανείς το τέμπο με το οποίο πορεύεται στη ζωή. Όταν το απαιτεί η ανάγκη να ρίχνεται στη δράση, αλλά όταν παύει η ανάγκη να μην έχει γίνει θύμα της κεκτημένης του ταχύτητας. Η παλιά ελληνική συνταγή ήταν: δουλειά κι ανάπαυλα, πορεία και στάση, στάση απαραίτητη για να θυμηθού-

με τον λόγο για τον οποίο ξεκινήσαμε την πορεία. Και ακόμη τον σκοπό για τον οποίο αγκομαχάμε. Οι καιροί άλλαξαν βέβαια, το βλέπουμε σήμερα. Αλλά ότι πρέπει να ξέρει ένας λαός τον σκοπό για τον οποίο μοχθεί, αυτό δεν μπορεί ν' αλλάξει. Κι ίσως κάποτε στις πλατείες υψωθεί το πανό με το νέο αίτημα: «Ούτε παράσιτα θέλουμε να είμαστε ούτε είλωτες».